

Subjectificatie

Over de vorming van het zelf
in taal, cultuur en onderwijs

Eerste druk © 2026 Bert Maes
Coverafbeelding: © Lustre Art Group – Adobe Stock
ISBN: 978-94-655-4133-4

Van dezelfde auteur:

LIEFDE (2021)
Concrete sleutelementen voor de 21ste eeuw

WIJSHEID (2022)
Ongewoon gezond verstand in het dagelijks leven

SPIRITUALITEIT (2022)
Een zoektocht naar een hedendaags godsbeeld
en een pleidooi voor een nieuw mensbeeld

GENERATIE Z (2023)
De jeugd van tegenwoordig & onderwijs, werk, marketing, mentale
gezondheid, geluk, wijsheid, liefde, spiritualiteit en politiek

MENTAAL WELZIJN (2023)
Op het werk, op school en thuis

MARKETING VANUIT HET HART (2024)
6 moderne niet-manipulatieve methoden om harten te raken en de
wereld beter te maken

ONDERWIJS IN 2040 (2024)
Over het doel van onderwijs en de toekomst van leraren

HOUDEN VAN LERAREN (2024) – met Greet Decin & Sanne Baeck
Directeurs, ondersteuners en lokale besturen in actie

MENSEN MET KARAKTER (2025)
De essentiële karaktersterktes van de grootheden uit de oudheid
tot de visionairs van vandaag

AUTHENTIEK MENS ZIJN (2025)
in tijden van artificiële intelligentie, populistische eenvoud en
verlangen naar echt geluk

HET INNERLIJK KOMPAS (2026)
Navigeren door het leven met 15 tijdloze waarden: een kleine atlas

Subjectificatie

Over de vorming van het zelf
in taal, cultuur en onderwijs

Bert Maes

*Universiteiten zijn er niet om te leveren wat de
markt vraagt, maar om te doen waar niemand
echt op zit te wachten: kritisch denken.*

Hieke Huistra
wetenschapshistoricus

*We leven in een merkwaardige, eigenaardige tijd waarin
iedereen graag zichzelf zou willen zijn, maar dat niet kan,
omdat ze zich moeten gedragen zoals de persoon vóór hen.
Wil je zo leven? Ik wens je het allerbeste.
Ik zal ergens aan de overkant staan.*

Johnny Depp

Inhoudstafel

Inleiding: Woorden maken de wereld	9
Hoofdstuk 1: Wat is identiteit?	15
1.1 Filosofie: van zelfonderzoek tot handelen	15
1.2 Psychologie: het meervoudige zelf	16
1.3 Spiritualiteit: de ontmanteling van het ego	18
1.4 De moderne kijk: identiteit als persoonlijke en sociale constructie	18
Hoofdstuk 2: Een geschiedenis van het zelfbeeld	22
Hoofdstuk 3: De levensloop-ontwikkeling van het zelf	26
Hoofdstuk 4: De neurologische architectuur van het ego	30
Hoofdstuk 5: Narratieve psychologie – het gevaar van één verhaal	34
Hoofdstuk 6: Hoe identiteit wordt gevormd	44
6.1. Normalisering	45
6.2. Vergelijking	46
6.3. Reclame	47
6.4. Taal	48
6.5. Conditionering	50
6.6. Disciplineren	50
6.7. Socialisatie	51
Hoofdstuk 7: De invloed van cultuur – West versus Oost	53
7.1. Westerse en Oosterse logica	53
7.2. De culturele wortels van hoe Oost en West anders waarnemen	57
Hoofdstuk 8: Subjectificatie	67
Hoofdstuk 9: Onderwijs als bouwmeester	73
Hoofdstuk 10: Dialoog	82
10.1. Wat dialoog is en wat niet	82
10.2. Dialoog als het hart van onderwijs	83

10.3. Technieken om wereldbeelden zichtbaar maken	85
10.3.1. De ladder van inferentie	86
10.3.2. Zelfonderzoek	89
10.3.3. Socratisch vragen stellen	90
10.3.4. De archeologie van een standpunt	94
10.3.5. Perspectiefwissel: voorbij of-of-denken	96
10.3.6. Begripsanalyse	101
10.3.7. De machtsvrije dialoog	103
10.3.8. Georganiseerde tegenspraak	105
10.3.9. Kritisch denken	106
Epiloog: Denken in veelvoud en verzet	114
Bijlage: Mythen als blauwdrukken van het zelf	119
1. Odysseus leeft in ons hoofd	120
2. Hercules op de werkvloer	121
3. Apollo's dashboards	123
4. Narcissus in therapie	124
5. Prometheus in permanente vooruitgang	125
6. Sisyphus als levensmodel	127
7. Icarus en de verheerlijking van risico	128
8. Atlas draagt de wereld	129
9. Hermes en het primaat van het tussengebied	131
10. Hestia en de waarde van blijven	132
11. The Trickster en de ontregeling van zekerheid	132
12. Cassandra en de waarheid die niet past	133
13. Daedalus en de vergeten maat	134
14. Gaia en het relationele zelf	135
15. Siddhartha Gautama en het ontwaken uit illusie	136
16. Confucius en de mythe van plicht en verhouding	137
17. Laozi en het meegaan met de stroom	138
18. Shiva en de dans van vernietiging	138
19. Demeter en het recht op stilstand	139
Bronnen	141

Inleiding: Woorden maken de wereld

Elk van mijn boeken vertrekt vanuit dezelfde bron: een fascinatie voor de betekenis van woorden. Mijn werk is een zoektocht naar de kern van begrippen: liefde, wijsheid, authenticiteit, spiritualiteit, marketing, karakter, onderwijs, mentaal welzijn, rechtvaardigheid, respect, verdraagzaamheid, solidariteit, ruimdenkendheid, ... Al schrijvend probeer ik te verhelderen wat veelgebruikte, maar zelden echt doordachte woorden betekenen voor ons dagelijks leven.

Wellicht is het dat wat me zo aantrekt in de filosofie, de kunst van het zelf denken. Filosofie probeert antwoorden te vinden op vragen die de empirische wetenschappen niet of niet volledig kunnen beantwoorden. Wat is een goed leven? Wat betekent het om mens te zijn? Wat maakt iets mooi, rechtvaardig of waarachtig? Hoe verhouden we ons tot de wereld en tot elkaar? De filosofie zoekt naar een totaalbeeld, waarin het morele, het wetenschappelijke en het metafysische niet los staan van elkaar, maar in samenhang worden bekeken.

In die zoektocht bots je vroeg of laat op taal. Woorden maken de wereld waarin we leven. Of zoals filosofe en artieste **Daisy Dixon** (°1994) het zegt: *“Taal weerspiegelt niet alleen de werkelijkheid; het vormt het.”* Taal schept geen materie, maar omdat het stuurt ons handelen. Woorden zijn de lenzen waardoor we de werkelijkheid zien en interpreteren. Dat inzicht vinden we bij taalfilosofen zoals **Ludwig Wittgenstein**¹ (1889-1951) en **John Langshaw**

¹ “Alle filosofie is kritiek op taal”, schreef Ludwig Wittgenstein in zijn ‘*Tractatus Logico-Philosophicus*’ (1921). Volgens Wittgenstein moet filosofie problemen oplossen door begrippen

Austin (1911-1960) die aantoonde dat taal niet alleen de werkelijkheid beschrijft, maar haar ook schept. Wanneer iemand zegt: “Ik beloof je ...”, dan is dat de schepping van een verplichting; met “ja, ik wil” ontstaat een huwelijk; met “u bent ontslagen” verandert iemands hele bestaan.

Daarom doet het ertoe welke woorden we kiezen. Als we migratie reduceren tot woorden als “crisis”², “asieltsunami”, “islamisering”, “invasies”, “aanvallen” of “identiteitsverlies”, solidariteit tot “betutteling”, onderwijs tot “linkse indoctrinatie” of “rendement” en milieubewustheid tot “klimaatwaanzin” of “woke”, dan kleuren we de werkelijkheid met wantrouwen, angst en paniek. Benoemen we diezelfde realiteit als “kansen voor vernieuwing”, dan opent zich een ander handelingsperspectief, een ander frame van waarden en emoties.

In ‘*Metaphors We Live By*’ (1980) toonden de Amerikaanse taalkundigen **George Lakoff en Mark Johnson** dat metaforen ons denken, onze emoties en uiteindelijk ook onze politieke en morele keuzes sturen. We zeggen dat iemand “een standpunt aanvalt”, “zijn positie verdedigt” of “iemand neersabelt met argumenten”. Dat klinkt banaal, maar Lakoff en Johnson wijzen erop dat zulke taal onthult hoe we discussie begrijpen: als een strijd tussen tegenstanders met winnaars en verliezers. De auteurs beschrijven hoe we liefde zien als een reis. We zeggen dat een relatie “op de rails zit”, “op een dood spoor belandt” of “een hobbelig parcours kent”. Daarmee sluipt een morele logica in ons liefdesleven: stilstand voelt als mislukking, terwijl groei en beweging als succes gelden. We spreken over “goedkope

te analyseren en te verhelderen. Of zoals Cornelis Verhoeven filosofie omschreef: “*hetzelfde anders leren zien*”.

² Vluchtelingenwerk Vlaanderen noemt dit “*ontmenselijkend*” (vrtnws, 19 april 2026)

arbeid”, “menselijk kapitaal” en “human resources”. Daarmee veranderen mensen in grondstoffen en wordt de mens vervangbaar. Wat we op onze gewassen spuiten, noemen we dat “pesticiden” of “gewasbeschermingsmiddelen”? Spreek je van een “reorganisatie”, een “efficiëntieslag” of een “bezuinigingsronde”? Elke keuze creëert een ander frame. Wie over “belastingdruk” spreekt, roept het beeld op van een last die ons wordt opgelegd; wie spreekt over “belastingverlaging” activeert een vrijheidsframe; wie spreekt over “rechtvaardige bijdrage” activeert een solidariteitsframe van gedeelde verantwoordelijkheid. Wanneer we spreken over een “war on drugs”, een “war on terror”, “sociale media is oorlog” of een “strijd tegen kanker”³ lijkt geweld of opoffering vanzelf gerechtvaardigd. Wie spreekt in termen van “wij” en “zij” bereidt de grond voor voor verdere polarisatie; wie spreekt over “samen” opent de mogelijkheid tot verbinding. Taal bepaalt het perspectief, welke werkelijkheden we zien en welke morele keuzes we vanzelfsprekend vinden.

Veel problemen ontstaan vaak niet door de werkelijkheid, maar door de woorden waarmee we die proberen te vatten. Veel misverstanden ontstaan uit onzuiver taalgebruik of zoals filosoof **Sam de Vlieger** (in: Spreksel, 2026) het benoemt door “woekerwoorden”, termen die zich razendsnel verspreiden en een heldere kijk op de praktijk belemmeren. De *ideal-language-beweging* – een stroming in de periode 1900-1930 binnen de analytische filosofie met denkers als **Bertrand Russell**, **Gottlob Frege** en **Alfred**

³ Als je bij kanker spreekt over een oorlog of als je ziekte een ‘vloed’ noemt, dwing je mensen in een bepaalde houding. Het is een manier om te stoppen met denken, legt **Susan Sontag** (1933-2004) uit in een interview voor *Rolling Stone*. Metaforen sturen ons denken. Daarom is het des te belangrijker om kritisch en sceptisch te zijn tegenover de metaforen die we gedachteloos in taalgebruik overnemen. (Filosofie Kalender, 18-19 april 2026, Carolien van Welij)

North Whitehead – geloofde dat helder denken pas mogelijk wordt wanneer we onze taal zuiveren van dubbelzinnigheid, vaagheid en emotionele ruis. Daarom is het belangrijk de taal waarmee we denken en communiceren voortdurend te verfijnen. Want taal die wemelt van ambiguïteit, dubbele betekenissen, metaforen en verborgen aannames, leidt tot verwarring, misverstand en misleiding. Door onze taal te zuiveren, zuiveren we ons begrip van de wereld. Dan wordt ons denken helderder, onze kennis betrouwbaarder en ons samenleven menselijker.

Dit boek is ontstaan uit mijn onderzoek naar de begrippen '*subjectificatie*', '*identiteit*', '*zelf*' en '*ego*'. De termen ego, zelf en subject zijn niet strikt gescheiden. Hoewel ze in verschillende tradities andere betekenissen hebben, verwijs ik ermee naar één samenhangend veld: het geïnternaliseerde geheel van verhalen, verwachtingen en normen waardoor iemand zichzelf als 'ik' ervaart en positioneert in de wereld.

Gaandeweg werd duidelijk dat wat wij ego, zelf of subject noemen, niet in de eerste plaats een psychologisch fenomeen of een spiritueel obstakel is, maar een cultureel gevormde structuur. Het zelfbeeld is het resultaat van eeuwenoude narratieven die vandaag doorwerken in onderwijs, werk, zorg en beleid. Zij bepalen wat als normaal, wenselijk of succesvol geldt. Rede en zelfbeheersing worden verheerlijkt, waarde moet verdiend worden, wat niet meetbaar is telt niet, lijden wordt gepersonaliseerd en vooruitgang kent geen eindpunt. Samen vormen deze discoursen de architectuur van het moderne zelf.

Onderwijs fungeert in dit boek als casus, omdat het een spiegel is van bredere culturele patronen. In taal over

kwaliteit, prestaties, normen en metingen worden dominante mensbeelden doorgegeven, vaak zonder dat ze expliciet benoemd of bevraagd worden. Zo vormt onderwijs niet alleen kennis, maar ook zelfbeelden. Onderwijs speelt een sleutelrol in de identiteitsvorming.⁴

De centrale vraag die dit boek doorkruist, is hoe deze verborgen verhalen zichtbaar en bespreekbaar kunnen worden. Het voornaamste instrument dat ik daarvoor naar voren schuif, is dialoog. Dialoog vertraagt en creëert ruimte om onderliggende aannames, wereldbeelden en mensbeelden te onderzoeken. Waar dominante systemen neigen naar monoloog, opent dialoog een ruimte voor andere verhalen.

Ilse Geerinck (2026), docente aan Hogeschool UCLL, vroeg zich onlangs af: *“We zullen schitteren tussen Singapore, Taiwan en Zuid-Korea. En dan? En ten koste van wat? Wat dreigen we onderweg allemaal te verliezen?”* Het is een vraag die geen afwijzing inhoudt van ambitie, kennis of beleid. De huidige onderwijskoers – investeren in kwaliteit, meetbaarheid, internationale vergelijking, efficiëntie, excellentie – kan ons veel brengen. Maar een aantal fundamentele waarden komen onder druk te staan wanneer dit ene discours dominant wordt. Democratie vraagt ruimte voor trage oordeelsvorming. Vrijheid vraagt niet alleen keuze binnen duidelijke kaders, maar ook het vermogen om die kaders te bevragen. Pluraliteit vraagt meer dan gelijke kansen. Relationaliteit vraagt tijd en wederkerigheid, terwijl optimalisering vaak snelheid veronderstelt.

⁴ “Het is een belangrijke opdracht in het onderwijs: een plek bieden waar leerlingen hun zelf kunnen vormgeven. Onderwijs gaat niet alleen om kennisoverdracht, maar ook om de leerling helpen met een identiteit vormen.” (Nidesh Lawtoo, hoogleraar Europese literatuur en cultuur aan de Universiteit Leiden, *Filosofie Magazine* 4, 2026)

Geen van deze waarden staat haaks op kennis of beleid. Maar het is wel belangrijk om zichtbaar te maken welke mensbeelden in dat beleid impliciet meereizen. De vraag *“Wat verliezen we onderweg?”* is een uitnodiging om het gesprek te verbreden over wat telt; en democratie, vrijheid en pluraliteit actief mee te denken in onze definities van vooruitgang.

Hoofdstuk 1: Wat is identiteit?

‘Wie ben ik?’ is een van de meest fundamentele vragen in de filosofie, psychologie en spiritualiteit. Het wordt door veel tradities als een kernvraag of oervraag beschouwd, maar die blijkt moeilijk te beantwoorden. Soms staat het zelf centraal als denkend bewustzijn, soms als handelend wezen, soms als verhaal, soms als illusie. Identiteit blijkt geen vast punt, maar een veld van krachten waarin zelfkennis, handelen, verhouding tot anderen en loslaten elkaar doorkruisen.

1.1 *Filosofie: van zelfonderzoek tot handelen*

Bij **Socrates** (ca. 470-399 v.Chr.) begint identiteit bij zelfonderzoek. Zijn beroemde oproep ‘*Ken uzelf*’⁵ geeft aan dat de mens zichzelf moet onderzoeken. Identiteit is een opdracht en een levenshouding: een voortdurend kritisch bevragen van overtuigingen, verlangens en vanzelfsprekendheden. Socrates benoemt het als zorg voor de ziel (*epimeleia tès psychès*). Wie zichzelf niet onderzoekt, leeft volgens Socrates onder zijn eigen maat.

Plato (ca. 428-347 v.Chr.) situeert het ware zelf in de ziel. Wie je bent, wordt bepaald door waar je ziel zich op richt: op het zintuiglijke en vergankelijke dan wel op het ware, het goede en het schone. Identiteit krijgt zo een normatieve dimensie. Opvoeding en filosofie moeten de ziel juist richten.

⁵ Volgens de Zweedse arts en plantkundige **Carl Linnaeus** (1707-1778) was ‘*Ken uzelf*’ een wezenlijke opdracht van de mens om niet zozeer een uitzonderlijk, rationeel dier te zijn, maar een *homo sapiens*, wijs.